

Izvirni znanstveni članek/Article (1.01)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 84 (2024) 1, 55—75

Besedilo prejeto/Received:05/2024; sprejeto/Accepted:05/2024

UDK/UDC: 929Pij II."1447/1450"

DOI: 10.34291/BV2024/01/Bogataj

© 2024 Bogataj et al., CC BY 4.0

Jan Dominik Bogataj in Anja Božič

Enej Silvij Piccolomini in slovenski prostor: novi viri za njegovo tržaško obdobje

*Aeneas Silvius Piccolomini and the Slovenian
Territory: New Sources for his Period in Trieste*

Povzeteke: Prispevek obravnava zgodovinske vire, ki pričajo o tesnih stikih Eneja Silvija Piccolominija s slovenskim prostorom. Z njim se je dobro seznanil že v vlogi tajnika cesarja Friderika III., nato kot tržaški škof v letih 1447–1450, odločilno pa je nanj vplival kot papež Pij II., ki je leta 1463 potrdil ustanovitev ljubljanske škofije. Raziskava se osredotoča predvsem na obdobje njegovega tržaškega delovanja in prinaša poglobljeno obravnavo nekaterih novih, doslej še neobjavljenih dokumentov (pisma, listine) iz tega obdobja. Slednji njegovo pastoralno delovanje na tem prostoru osvetljujejo podrobneje, prinašajo pa tudi nekaj novih spoznanj, pomembnih za širše slovensko zgodovino.

Ključne besede: cerkvena zgodovina, listine, pisma, tržaška škofija, grofje Walsee, papež Pij II.

Abstract: This paper discusses historical sources that testify to Aeneas Silvius Piccolomini's contacts with present Slovenian territory. He already became well acquainted with the area in his role as secretary to Emperor Frederick III, then especially as Bishop of Trieste in 1447–1450, and finally as Pope Pius II, who confirmed the establishment of the Ljubljana diocese in 1463. The research focuses mainly on the period of his episcopacy in Trieste and investigates several new, hitherto unpublished documents (letters, documents) from this period. These shed new lights on his pastoral activity and question some of the long-accepted narratives of Slovenian historiography.

Keywords: ecclesiastical history, documents, letters, Diocese of Trieste, Counts of Walsee, Pope Pius II

1. Uvod

Enej Silvij Piccolomini, poznejši Pij II. (1405–1464), je nedvomno papež, ki je bil med vsemi v zgodovini z današnjim slovenskim (etničnim) prostorom najbolj po-

vezan.¹ Med številnimi potovanji po teh krajih se je seznanil s takratnimi in preteklimi običaji tukajšnjega prebivalstva ter prišel v stik z vplivnimi zgodovinskimi osebnostmi. Ker je svoje izkušnje vestno zapisoval in vključeval v mnoga svoja dela, ga lahko štejemo za enega najpomembnejših poročevalcev o tem prostoru na prehodu iz poznega srednjega v zgodnji novi vek.

Med opravljanjem različnih diplomatskih in cerkvenih funkcij je s številnimi posegi pravno-politične narave na ta prostor tudi pomembno vplival. O tem pričajo mnogi dokumenti, napisani v njegovem imenu ali nanj naslovljeni, ki jih hranijo različni arhivi, predvsem v Sloveniji in Italiji. Številni takšni dokumenti so zaradi pomanjkanja vseobsegajočih (skupnih) inventarjev in osredotočanja zlasti na listine iz časa nastajanja ljubljanske škofije v slovenski historiografiji ostali prezrti ali pa so se celo izgubili. Velik del izmed njih se namreč tiče tudi dela današnjega slovenskega ozemlja, ki je v tistem času spadalo pod tržaško škofijo.²

Naša razprava želi s kritično objavo in analizo nekaterih takšnih na novo odkritih oziroma sedaj prvič objavljenih virov predvsem iz časa Piccolominijevega škofovanja v Trstu opozoriti na določene vrzeli v slovenski historiografiji, vezane na njegovo delovanje v slovenskem etničnem prostoru. S tem želi vzpodbuditi zanimanje za raziskovanje prisotnosti in posegov te pomembne zgodovinske osebnosti na tem območju še pred njegovim pontifikatom. Končno želi raziskava izpostaviti tudi pomen izdajanja temeljnih virov v skladu s sodobnimi ekdotičnimi standardi ter obenem poudariti potrebo po natančni vsebinski analizi razdrobljenih in pogosto spregledanih zgodovinskih virov, kot so (diplomatska) pisma in listine, ki niso del glavnih cerkvenih ali državnih arhivov, temveč se nahajajo v specializiranih muzejih ali župnijskih arhivih – ne le zato, ker so pisani s Piccolominjevo roko, temveč ker prinašajo pomembne ugotovitve za širšo slovensko (cerkveno) zgodovino.

2. Piccolomini in slovenska historiografija

Piccolominijevo povezanost z našimi kraji lahko v grobem obravnavamo s treh vidikov: 1) različna poročila in opisi, ki jih je nabral med svojimi številnimi potovanji – in so razsejani po njegovih historiografskih delih in pismih;³ 2) posegi na to območje v času škofovanja v Trstu med leti 1447 in 1450; 3) sodelovanje pri

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa PG-0262, „Vrednote v judovsko-krščanskih virih in tradiciji ter možnosti dialoga“, ki poteka v okviru Teološke fakultete UL, financira pa ga Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Kot bo natančneje predstavljeno v nadaljevanju, je ta na vzhodu segala vse do Postojne.

³ S tem prostorom se je Piccolomini najverjetneje prvič seznanil, ko je leta 1444 kot dvorni tajnik spremljal kralja Friderika III. na njegovem poklonitvenem potovanju po Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, in sicer z namenom zbiranja plemiških priseg in potrditve njihovih privilegijev. O Friderikovem potovanju in njegovih okoliščinah gl. (Nared 2021, 342–89). V zvezi s Piccolominijem doživljanjem tega potovanja je najbolj znan njegov zapis, češ da se je odvijal *inter medios barbaros sevasque nationes*, med divjimi in surovimi narodi (Wolkán 1909, 313), kar pa je seveda treba razumeti znotraj širšega konteksta – njegove vsesplošne naveličanosti nenehnih selitev nemškega dvora in domotožja za intelektualno veliko bolj vzpodbudnim okoljem rodne Italije.

ustanovitvi ljubljanske škofije (pri tem je bil eden od glavnih akterjev) v času njegovega pontifikata.

Piccolominijevi zapisi o današnjem slovenskem ozemlju so v slovenski historiografiji sorazmerno dobro poznani, pri čemer se je pozornost posvečala predvsem dvema tematikama. Najprej velja omeniti poročila, vezana na rodbino Celjskih grofov, ki so razsejana po njegovih številnih delih – *Historia Australis*, *Historia Bohemica*, *De Europa*, *De viris illustribus*, *Komentarji* –, v veliki meri pa tudi po njegovih govorih in pismih. Četudi so zaradi njegove navezanosti na Habsburžane ti zapisi v veliki meri pristranski,⁴ so se prav nanje opirali mnogi poznejši historioografi. Podroben nabor takšnih odlomkov je objavil Janez Mlinar v svoji študiji *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih* (Mlinar 2005).⁵

Drugi za ta prostor nadvse pomemben zapis je Piccolominijev opis ustoličevanja koroških vojvod, ki ga najdemo v njegovi obsežni historiografski razpravi *De Europa*, v kateri po geografskem ključu opisuje različne dele evropskega prostora, med drugim tudi Istro, Kranjsko, Koroško in Štajersko. Čeprav se osredotoča predvsem na politično zgodovino, med poročili ne manjka tudi opisov kmečkega in meščanskega življenja ter – včasih iz prve roke, včasih na podlagi poročil prebivalcev – vsakdanjih navad ali posebnih običajev iz tradicije. Mednje spada tudi opis ustoličevanja koroških vojvod, ki je sicer v veliki meri narejen po predlogi Janeza Vetrinjskega, natančno pa ga je analiziral že Bogo Grafenauer (Grafenauer 1950, 127–134).⁶

Prav tako je bila v slovenski znanstveni literaturi že večkrat osvetljena Piccolominijeva vloga pri nastanku ljubljanske škofije v času njegovega papeževanja (Gruđen 1908; Žnidaršič Golec 2011).⁷ K ustanovitvi škofije so prispevali predvsem politični razlogi, *in primis* želja cesarja Friderika III., da bi v odnosu do akvilejskega patriarhata utrdil habsburško oblast na tem prostoru. Priložnost za to je prišla ob koncu petdesetih let 15. stoletja, ko si je Friderik uspel pridobiti dediščino Celjskih – in tako pod svojo oblastjo združil večji del ozemlja današnje Slovenije.⁸ Ustanovitev samostojne škofije bi mu namreč zaradi pravice do imenovanja škofov in drugih cerkvenih dostojanstvenikov omogočila, da bi preuredil in postopoma obvladoval tudi tukajšnje cerkvene razmere, obenem pa bi se tako dokončno zoper-

⁴ V delu *Historia Australis*, podobno tudi v *Historia Bohemica*, so razen Hermana Celjskega vsi po vrsti – Barbara, Friderik in Ulrik – prikazani kot nezanesljivi lahkoživci.

⁵ Mlinar (2005) najprej obravnava vse Piccolominijeve omembe Celjskih (70–89), zatem pa jih še reproducira v latinščini (217–251). K tem virom bi bilo treba dodati vsaj še pismo, ki ga je 21. novembra 1456 Piccolominiju poslal Niccolò Lisci in v njem opisuje dramatične dogodke v zvezi z Ulrikom Celjskim in kraljem Ladislavom; *editio princeps* tega pisma je pripravil Fabio Forner (2005, 351–376). Janez Mlinar v resnici svoji študiji dodaja *caveat*, namreč da so Piccolominijeva dela – *in primis* njegova osebna pisma – v zanesljivih sodobnih tekstno-kritičnih izdajah, ki pa na novo nastajajo šele v zadnjem času, na voljo zgolj deloma (Mlinar 2005, 73).

⁶ O tem pišeta tudi Peter Štih (Štih 2012, 306–343; 2005, 33–41) in Katja Škrubej (Škrubej 2010, 97–153).

⁷ Piccolomini je bil za papeža izvoljen avgusta in bil nato kronan 3. septembra leta 1458.

⁸ Poleg tega je leta 1460 je umrl opat benediktinskega samostana v Gornjem Gradu, nad katerim je imel Friderik od izumrtja Celjskih patronat (Žnidaršič-Golec 2011, 14).

stavil vplivu Benečanom podrejenega akvilejskega patriarha.⁹ Cesar je tako 6. decembra 1461 v Gradcu izdal ustanovno listino ljubljanske škofije,¹⁰ papež Pij II. pa jo je 6. septembra 1462 potrdil in z njo Ljubljani podelil status *civitatis insignis* (NŠAL, Zbirka listin, št. 379). Da bi raznovrstna nasprotovanja ustanovitvi škofije utišal, je papež 10. septembra istega leta izdal še eno listino in ljubljansko škofijo z izvzetjem izpod oblasti akvilejskega patriarha in salzburških nadškofov podredil neposredno Svetemu sedežu (NŠAL, Zbirka listin, št. 380). Med 'uporniki' so bili najbolj znani menihi gornjegrajske benediktinske opatiije,¹¹ ki so po smrti starega opata kljub Friderikovi prepovedi izvolili novega, kar je papež po Friderikovi pritožbi 11. junija 1463 razveljavil (NŠAL, Zbirka listin, št. 388). Prav tako je papež Pij na Friderikov predlog 6. junija leta 1463 za prvega ljubljanskega škofa imenoval Sigismunda Lamberga (NŠAL, Zbirka listin, št. 387).¹² Dotične listine, povezane s tem dogajanjem, so bile posebej v okviru različnih razstav in obletnic v veliki meri že transkribirane in umeščene v kontekst, nekatere od njih pa tudi prevedene.¹³

To pa ne velja za mnoge izmed virov, ki Eneja Silvija povezujejo s slovenskim prostorom v času njegovega škofovanja v Trstu. Tržaško škofijo je v upravljanje dobil 19. aprila 1447 – v zahvalo za posredovanje pri spravnihi pogajanjih med cesarjem Friderikom in papežem Nikolajem V.¹⁴ Čeprav sama po sebi ni bila velika, je tržaška škofija tedaj obsegala tudi velik del slovenskega etničnega ozemlja: na severu župnije Tomaj, Senožeče, Hrenovice, na jugu Milje, Zrenj, Buzet, Roča, na vzhodu Slavina, Košana, Trnovo, Jelšane, poleg tega pa še ozemelsko ločeno mesto Umag. Čeprav Piccolomini v škofiji strnjeno ni preživel veliko časa, pa je med vizitacijami vendarle uspel prepotovati večji del njenega ozemlja. Njegova prisotnost na tem območju je predstavljala navdih tudi pisatelju Alojzu Rebuli. A v svojem romanu *Zeleno izgnanstvo* celo on kot svoje vire navaja vrsto resničnih zgodovinskih dokumentov, ki pa v slovenski historiografiji še niso bili deležni temeljite pozornosti.¹⁵ Prispevek zato izpostavlja nekatere pomembnejše listine in pisma

⁹ Kot navaja Dolinar, oglejski patriarhat ni bil Friderikov glavni trn v peti, kot je navedeno v prejšnjih razpravah, saj na habsburškem ozemlju po letu 1420 ni več imel veljave, patriarh Ludovico Scarampo pa v svoji škofiji sploh ni več bival. Temeljno težavo pri ustanovitvi je predstavljalo dejstvo, da je bil velik del župnij na habsburškem ozemlju inkorporiran različnim meniškimi redovom, ki so svoje privilegije ljubosumno varovali – in od papežev vedno znova zahtevali potrjevanje svoje izvzetosti iz lokalne cerkvene oblasti (Dolinar 2019, 16).

¹⁰ Izvirna bula s cesarsko ustanovitvijo je žal zgorela v požaru leta 1493, njeno besedilo pa je ohranjeno kot insert v različnih potrdilnih listinah, npr. v potrditvi cesarja Maksimilijana s 16. aprila 1496 (NŠAL, Zbirka listin, št. 503).

¹¹ Ustanovitvi so se uprli tako akvilejski patriarh Scarampo kot Benečani. Menihi gornjegrajskega samostana so z inkorporacijo izgubili pravico do samostojnosti.

¹² Odnos med Enejem in Sigismundom je nedavno v poljudnejši obliki predstavil tudi Dolinar (Dolinar 2021).

¹³ V knjigi *Ljubljanska škofija: 550 let* so dostopni prevodi Friderikove ustanovne listine, Pijeve potrdilne listine in njegovega izvzema ljubljanske škofije izpod oblasti akvilejskega patriarha, delo Julijane Visočnik (Dolinar 2011, 596–610).

¹⁴ Papež Nikolaj V. se je po dolgih letih pogajanj med nemškim dvorom in svojim predhodnikom papežem Evgenijem IV. s Friderikom spravil 17. februarja 1448 (dunajski konkordat). Listina Nikolaja V., s katero posveča Piccolominija za tržaškega škofa, je objavljena (Wolkan 1909, 47).

¹⁵ V svojem romanu *Zeleno izgnanstvo* Rebula opisuje Piccolominijevo bivanje v Trstu, vključno z njegov-

iz tega časa – nekateri dokumenti v nadaljevanju so pravzaprav objavljeni prvič –, osvetljuje njihovo vsebino ter jih zgodovinsko vrednoti.

3. Enej Silvij v vlogi tržaškega škofa (1447–1450)

K Piccolominijevi umestitvi za tržaškega škofa je verjetno v veliki meri prispeval Friderik III. Tržaškemu kapitlju je Eneja v primeru smrti takratnega škofa Nikolaja (Nicolò) de Aldegardisa priporočil že 30. maja 1446, o papeževem imenovanju 19. aprila 1447 pa je Friderik nato 18. maja obvestil tamkajšnji stolni kapitelj (Kandler 1986).¹⁶ Dva dni pozneje je tržaškemu kapitlju o svojem imenovanju pisal tudi Piccolomini sam, in sicer 20. maja 1447:

»Spoštovanemu dekanu, kanonikom in kapitlju v Trstu, predragim prijateljem. Spoštovani predragi prijatelji! Kot ste izvedeli iz kraljevega pisma,¹⁷ me je naš najsvetejši gospod,¹⁸ ko je izvedel za izpraznjen sedež v vaši Cerkvi, ob popolnem soglasju vseh kardinalov, v moji odsotnosti in brez mojega vedenja povišal na čelo vaše Cerkve. Verjamem in zaupam v vašo dobroto, da boste zadovoljni z menoj, kajti za to Cerkev se nisem potegoval, temveč sem bil vanjo poklican. Vaš škof bom, a kot bi bil vaš brat. Zavedam se, da – kot pravi apostol – se podrejenim ne sme vladati s silo, temveč bi moral tisti, ki vlada, imeti podobo svoje črede v sebi. Njegova kraljevska visokost vam bo pisala, kaj morate storiti. Prosim vas, poslušajte kralja in mi bodite naklonjeni, saj bom eden izmed vas in bom z vami živel ter umrl. Pisal sem v Rim, naj pohitijo s pismi, kar se lahko zgodi hitro, saj je prišlo do spremembe.¹⁹ Sam pa se ne morem pohiteti k vam, ker se moram kot legat za Njegovo kraljevo visočanstvo v težkih razmerah podvizati k volilnim knezom. Potrudil se bom čim prej vrniti in pripotovati k vam. Medtem vam priporočam vašo Cerkev. Medtem mi pišite na kraljevi dvor, saj bo pisma, ki so naslovljena name, sprejel gospod Kaspar Schlick.« (Wolkan 1912, 50–51; Kandler 1986)²⁰

Čeprav je tržaški kapitelj, sklicujoč se na starodavno pravico, da ob smrti starega škofa (4. aprila 1447) sam izvoli novega, 7. aprila 1447 za škofa že izvolil tomaj-

imi uradnimi dolžnostmi, kot so npr. posvetitve cerkva (Rebula 1981). Branka Sulčič je v okviru svoje razstave podala okviren pregled Piccolominijevega delovanja na slovenskem ozemlju (Sulčič 2009).

¹⁶ Pri sklicevanju na dokumente iz Kandlerjeve monumentalne izdaje *Codice diplomatico istriano* zaradi odsotnosti paginacije v izdaji sami številki strani ne navajamo (Kandler 1986). Vire je mogoče najti glede na njihove letnice, saj so v knjigi razporejeni v kronološkem vrstnem redu (*ad ann.*). V primeru omenjenega pisma z 18. maja 1447 je treba opozoriti na Kandlerjevo napako, saj Piccolominija za tržaškega škofa ni imenoval papež Evgenij IV. (1383–1447), kot je navedeno v urednikovi razlagi pisma, temveč papež Nikolaj V. (1397–1455).

¹⁷ Friderik III.

¹⁸ Papež Nikolaj V.

¹⁹ Verjetno je mišljena izvolitev papeža Nikolaja V., ki naj bi bil Piccolominiju naklonjen bolj kot Evgenij IV.

²⁰ Prevod Jan Dominik Bogataj.

skega kanonika Antonija de Goppa, je moral, da bi se izognil sporom s papežem in Habsburžani, sprejeti Piccolominijevo imenovanje. Posledica tega so tudi Enejevi irenični toni v pismu, s katerim kapitlju sporoča, da zaradi svoje funkcije kot Friderikov poslanec zaenkrat v Trst še ne more priti.

Diplomatske misije so njegovo bivanje v tržaški škofiji prekinjale tudi v prihodnje. Na podlagi različnih virov o tem, kje se je med svojim škofovanjem nahajal, je mogoče rekonstruirati naslednje podatke. V tržaški škofiji je zagotovo preživel vsaj poletje leta 1448,²¹ zatem se je jeseni in v začetku leta 1449 mudil v Avstriji,²² septembra 1449 je bil ponovno v Trstu (Szombathely 1965, 10), 8. in 13. oktobra pa piše iz Ljubljane (Kandler 1986; Wolkan 1908, 88–93); nato je jesen in zimo preživel v Dunajskem Novem mestu,²³ maja in junija 1450 je bil ponovno v Trstu, nato pa se je vrnil v Dunajsko Novo mesto,²⁴ od koder ga je Friderik postal na misijo v Rim in Neapelj.²⁵ Potovanje nazaj je bilo zaradi mnogih postankov počasno – 12. januarja 1451 je bil Piccolomini še v Sieni (Mitchell 1962, 19; Cotta-Schönberg 2019, 14) – njegovo naslednje pismo pa je že z Dunaja. Tam je do svojega dokončnega odhoda v Sieno konec oktobra 1451 najverjetneje prebil največ časa.²⁶

Najbolj dokumentirana epizoda iz tega časa so nedvomno spori tržaškega kapitlja z veliko fevdalno družino Walsee (Hortis 1877; Höfler 2016, 194; Cenčič 2007, 21–23). Potem ko je ta rodbina leta 1395 pridobila devinski grad in številna posestva v tedanji tržaški škofiji, so želeli s sklicevanjem na *ius territorii* uveljavljati tudi pravico do imenovanja duhovnikov v kraških župnijah svojega okolja (Tomaj, Košana, Trnovo pri Ilirski Bistrici, Senožče in Jelšane). S tem so se postavili nasproti tržaškemu škofu in kapitlju, ki je imel nad temi župnijami patronat. Spor je prišel celo do baselskega koncila, ki se je postavil na stran tržaškega kapitlja. Ne glede na to so se razprtije nadaljevale še v času Piccolominijevega škofovanja. Enej je tako 1. februarja 1448 kapitlju inkorporiral tomajsko in trnovsko župnijo,²⁷ grof Rambert Walsee pa je pobesnel in škofijska ozemlja napadel – šel je celo tako daleč, da naj bi Piccolominiju, ko se je vračal z mirovniške misije v Istri, pripravil zasedo.²⁸ Piccolomini se je glede spora obrnil na Friderika III. ki pa se z namenom

²¹ Objavljeni sta, četudi brez natančnejše datacije, pismi iz Trsta in Pazina, ki je prav tako spadal pod tržaško škofijo (Wolkan 1912, 66–71).

²² Novembra piše z Dunaja, zatem pa so njegova pisma od 18. januarja do 15. februarja datirana iz Badna (Wolkan 1912, 72–87). Verjetno kmalu zatem leta 1449 je Friderik Piccolominija poslal na diplomatsko misijo v Milano, da bi mesto prepričal, naj po smrti zadnjega vladarja iz družine Visconti sprejme cesarsko oblast (Cotta-Schönberg 2022, 5).

²³ Iz Dunajskega Novega mesta so datirana njegova pisma od novembra 1449 do julija 1450 (Wolkan 1912, 93sl.; Cotta-Schönberg 2023, 5).

²⁴ Iz Dunajskega Novega mesta je julija odposlal dve pismi (Wolkan 1912, 160–163).

²⁵ Piccolomini je konec oktobra 1450 prispel v Neapelj, kjer je vodil štirideset dni trajajoča pogajanja z Alfonsom V. glede poroke med njegovo nečakinjo Leonoro in Friderikom III. Ob koncu pogajanj je imel 10. decembra govor „Quamvis grandes Materias,“ zatem pa še govor v Rimu (Cotta-Schönberg 2019, 14).

²⁶ Z Dunaja je pisma odposlal maja, junija, julija in oktobra (Wolkan 1918, 8–60). Po pismu, ki ga je na Piccolominiju 20. oktobra 1451 naslovlilo mesto Siena, gre sklepati, da se takrat še ni nahajal v svoji novi škofiji.

²⁷ Pri Kandlerju najdemo izveček dokumenta, urednik pa dodaja, da izvirnega dokumenta ni videl (Kandler 1986).

²⁸ V *Komentarjih* 1.18 Piccolomini piše: »[C]omperit Ropertum Walseum bellum adversus Tergestinos agere,

ohranitve dobrih odnosov z obema stranema o zadevi ni želel izreči, zaradi česar je spor prišel celo do Svetega sedeža.²⁹ Papež Nikolaj V. je za razsodnika imenoval koprškega škofa Gabrieleja de Gabrielijs, ki je leta 1452 razsodil v korist tržaškega kapitlja, kljub temu pa se je spor odvijal tudi še po Piccolominijevem odhodu iz tržaške škofije – vse do končne razrešitve leta 1464.³⁰

Kot prikazuje naš kratek oris skupaj z navedenimi dokumenti, je bil ta del Piccolominijevega posredovanja na ozemlju tržaške škofije v preteklosti obravnavan sporadično, mestoma le z navajanjem transkripcij ali celo zgolj izvlečkov izvirnih dokumentov, zaradi česar je v nekaterih primerih njihova vsebina znana le v obri-sih³¹ ali pa so obravnavani le v starejših (italijanskih) publikacijah. Podrobna obrav- nava teh vprašanj za slovensko zgodovino pisje vsekakor ostaja deziderat, vendar pa presega meje pričujočega prispevka. V nadaljevanju se zato osredotočamo zgolj na sklop le bežno ali sploh še nikoli obravnavanih Piccolominijevih pisem iz tega obdobja ter za današnje slovensko ozemlje pomembnih listin, vezanih na posve- titve cerkva v tedanji tržaški škofiji.³²

4. Piccolominijska epistolarna korespondenca: novi viri za tržaško obdobje

Piccolomini je bil eden od avtorjev iz 15. stoletja, ki so zapustili velikanski kor- pus pisem (*Epistulae*), izmed katerih se jih ohranilo približno 800.³³ Njegova kore- spondenca je nasploh ena izmed najpomembnejših iz obdobja renesanse, saj ne

in quo sua potissimum elesia lesa est, cuius coloni ex agro pulsi et abacta pecora sunt. /.../ Roperti, qui eum capere magnopere studebat, coa celeritate vitavit insidias.» (Zimolo 1986, 17; Conti 1862, 15)

²⁹ V tržaškem kapiteljskem arhivu se je ohranil dokument z dne 26. septembra 1449, v katerem Friderik III. škofu Eneju in grofu Rambertu naroča, naj se srečata posebej zaradi patronata nad kraškimi duhovni- jami.

³⁰ Walseeji naj bi začeli groziti Piccolominijevemu nasledniku, tomajskemu plebanu Antoniu De Goppu, ki se je moral začasno celo umakniti v Dolino (v župnijo svetega Ulrika), v Trst pa se vrnil šele leta 1459 (Cenčič 2007, 22). V istem letu, 10. decembra 1459, je nastal dokument, ki se je ohranil zgolj v vatican- skem regestu (*olim* Reg. An. VI., Tom. 30, fol. 91). Iz njega je razvidno, da sta Wolfgang in Rambert Walsee imenovala zastopnike, ki naj bi se s tržaškim škofom in kapljem dogovorili glede patronata nad kraškimi župnijami (Kandler 1986).

³¹ To še posebej velja za nekatere dokumente iz poznejšega obdobja, kamor lahko prištevamo npr. bulo Pija II., s katero papež potrjuje dokončen dogovor med grofi Walsee in kapljem, ki je grofom Walsee za letno penzijo prepustil patronat nad župnijo Trnovo skupaj s patronatom nad župnijami v Tomaju in Košani ter vikariatoma v Senožečah in Jelšanah. Pri Kandlerju je objavljen izvleček papeške bule, a žal brez natančnejšega vira (Kandler 1986).

³² Objava slovenskega prevoda vseh Enejevih sedmih pisem iz Ljubljane in vseh listin, ki jih je izdal bodisi kot tržaški škof bodisi kot papež in so vezane na slovensko ozemlje, je predvidena v monografiji, ki bo letos izšla pri Celjski Mohorjevi družbi (Bogataj in Božič 2024). Zaradi omejitve obsega se prispevek osredotoča le na območje sedanjega slovenskega prostora, saj bi obravnavala vseh dokumentov, vezanih neposredno na Trst, obseg raziskave močno razširila.

³³ Popolna izdaja Piccolominijske korespondence še ni bila objavljena. Wolkanova izdaja v treh zvezkih (1909-1918) je sicer nepopolna, saj pokriva samo leta od 1432 do 1454, a vendar ostaja osrednja iz- daja njegovih latinskih pisem. V zadnjih letih (2022–2024) delo nadaljuje danski raziskovalec Michael Von Cotta-Schönberg, ki je doslej v odprtem dostopu (HAL Science) izdal šest zvezkov nove kritične iz- daje pisem skupaj z angleškimi prevodi.

osvetljuje le pomembnih političnih in cerkvenih procesov tega časa, ampak tudi Piccolominijevo osebnost in izredno kariero, ki ga je vodila do papeškega prestola. V različnih vlogah – kot tajnik škofom, kardinalom, papežema, protipapežu in cesarju³⁴ – je napisal in prejel veliko osebnih pisem, v času službe v cesarski pisarni pa je skrbel za uradno korespondenco cesarja in njegovega kanclerja ter tako pripravil osnutke mnogih njunih pisem. Velik del te korespondence je ohranjen in predstavlja edinstven vir informacij. Poleg tega je Enej v epistolarni obliki napisal tudi nekatera svoja literarna dela.³⁵

Enejevo korespondenco lahko razdelimo na dve glavni skupini: *osebna* pisma, ki jih je napisal in prejel v svojem imenu, in *javna* pisma, napisana v imenu cesarja Friderika III. in njegovega kanclerja Kasparja Schlicka v letih, ko je bil tajnik na cesarskem dvoru (1443–1446).

Osebna pisma se delijo še na štiri skupine: 1) pisma iz let 1430–1442, torej iz mladostnega obdobja in časa, ko je sodeloval na koncilu v Baslu; 2) pisma iz let 1442–1446, torej iz obdobja, ko je služboval v cesarski pisarni; 3) pisma iz let 1447–1455, torej iz časa, ko je bil cesarski svetovalec, diplomat in škof – najprej v Trstu in pozneje v Sieni;³⁶ 4) pisma iz let 1456–1458, torej iz časa njegovega kardinalata, preden je bil izvoljen za papeža.³⁷

Glede na zapisano in na dejstvo, da je bil Piccolomini vsaj do odhoda v Sieno tesno vezan na sedanji slovenski prostor, ni težko razumeti, da je njegova ohranjena epistolarna korespondenca neprecenljiv vir tudi za razumevanje zgodovine današnjega slovenskega prostora. Resnejša obravnava Piccolominijevih stikov s tem prostorom – za kar so pisma imeniten vir – za sedaj ostaja še neuresničena naloga zgodovinopisja.

Delček poskusa zapolniti to vrzel predstavlja proučevanje vseh pisem, ki jih je napisal in odposlal iz Ljubljane, ki je tudi edini kraj današnjega slovenskega ozemlja, za katerega je jasno, da je Enej od tod pisal. Na podlagi dostopnih podatkov je mogoče ugotoviti, da se je ohranilo sedem 'ljubljskih' pisem. Dve izmed njih spadata med t. i. javna pisma; Piccolomini ju je 15. februarja 1444 v Ljubljani kot tajnik pripravil za Friderika III. (Wolkan 1909, 121–122). Preostalih pet pisem je osebnih: tri so nastala sredi februarja istega leta 1444, ko se je Enej mudil v Ljubljani v vlogi Friderikovega tajnika (294–296), preostali dve pa je iz Ljubljane kot

³⁴ S tem se Piccolomini, takrat že Pij II, sam pohvali v svojih *Komentarjih*: »Nec scio an alteri unquam contigerit eo fortunam unum effere hominem, ut apud duos romanos pontifices, unum imperatorem et unum antipapam secretariatu potiri posset, nam Eneas hoc muneris cum Felice primum, deinde cum Federico Cesare, postea cum Eugenio et demum cum Nicolao non solum nomine, sed re quoque obtinuit.« (*Comentarii*, 1.14)

³⁵ Denimo *O bedi dvorjanov* (*De miseriis curialium*), *O dveh zaljubljenih* (*De duobus amantibus*) in *Dialog o nekih sanjah* (*Dialogus de somnio quodam*).

³⁶ To obdobje se lahko še naprej razdeli na čas pred (1447–1453) padcem Konstantinopla in po njem (1453–1455), saj to zadnje obdobje obsega predvsem intenzivno križarsko dejavnost in tri cesarske zборе.

³⁷ Njegova zasebna pisma iz časa papeževanja zaenkrat še niso bila deležna sodobne objave in literarnokritične obravnave. Njihove izdaje so večinoma ohranjene zgolj v baselski izdaji njegovih del *Opera Omnia* iz leta 1551.

tržaški škof napisal 8. (Ms. Picc. II 48/2) in 13. (Wolkan 1912, 88–93) oktobra 1449.

Čeprav vsebina navedenih sedmih pisem z Ljubljano ali slovenskim prostorom ni povezana neposredno, so vseeno zanimiva, saj prikazujejo kulturna in politična obzorja tako Eneja kot tudi tedanje Ljubljane in širšega slovenskega prostora. Iz njih izvemo vsaj o dveh obdobjih, ki ju je Piccolomini preživel v Ljubljani: v začetku leta 1444 kot tajnik cesarja Friderika III. in oktobra 1449 kot tržaški škof.

Dve Friderikovi pismi sta povsem administrativne narave: v njiju Friderik Dioniziju Szécsyju, esztergomskemu nadškofu, in Johannu Giskru in Emeriku von Marczalu daje svoje soglasje, da se Ladislav iz Esztergoma pri njem zglašuje 24. aprila. Preostala tri Enejeva osebna pisma iz časa obiska Ljubljane leta 1444 lepo prikazujejo različne vidike avtorjevih osebnih stikov in kulturnih zanimanj. V pismu iz sredine februarja 1444 Enej čestita Domenicu Capranici ob imenovanju za kardinala (Wolkan 1909, 294). Pismo Pieru iz Noceta z 18. februarja (1444 (295–296)) je v tem izboru najbolj osebno: v njem avtor poroča o prijateljstvu s Pierom, ki čaka poroko, in spregovori o svojih osebnih okoliščinah, kako se zaradi nezmožnosti spolne vzdržnosti boji sprejeti kleriški stan, obenem pa si v Nemčiji ne želi ostati za vedno in zato prijatelja prosi, da bi mu predstavil kakšno italijansko dekle, primerno za zakon. Pismo, ki ga je isti dan odposlal prijatelju Giovanniju Campisiju, poznejšemu škofu v Piacenzi, pa odstira Piccolominijevo učenjaško strast, saj prijatelja prosi za Brunijev prevod Aristotelovega dela *Politika*. Zadnji dve pismi sta pomembni, ker kažeta, da se je Piccolomini v Ljubljani mudil tudi kot tržaški škof. Pismo kardinalu Juanu Carvajalu (ok. 1400–1469) s 13. oktobra 1449 je zanimivo tudi z literarnega vidika, saj pripoveduje o nenavadnih sanjah z dantejevsko vsebino: v njih naj bi se namreč znašel v gozdnati pokrajini, podobni vicam, kjer se mu je najprej prikazal njegov dolgoletni in nedavno preminuli prijatelj ter Friderikov kancler Kaspar Schlick (1396–19. 7. 1449), ki ga je nato kot Vergilij vodil po onstranstvu med pogovori z drugimi poznanimi umrlimi.

Dodatno podrobnost o njegovem takratnem bivanju v Ljubljani, zlasti pa o njegovi pastoralni skrbi v vlogi tržaškega škofa, odkriva doslej še neobjavljeno pismo tržaškemu kapitlju z dne 8. oktobra 1449, v katerem odreja menjavo duhovnika v Vremah zaradi njegovega neprimernega vedenja.

Pismo z 8. oktobra 1449 (signatura: Ms. Picc. II 48/1) se je ohranilo v rokopisu, zapisanem na papirnatem lističu iz sredine 15. stoletja. Danes ga hrani tržaška Mestna knjižnica Attilio Hortis (*Biblioteca civica Attilio Hortis*) v sklopu treh še neobjavljenih Piccolominijevih rokopisnih pisem tržaškemu kapitlju.³⁸ S prvim, ki ga je 20. maja 1447 poslal iz Gradca, je Enej tržaški kapitelj obvestil o svojem imenovanju za tamkajšnjega škofa. Latinsko besedilo izvirnika je objavil že Kandler (Kandler 1986), prevod pa je – prvič v slovenščini – podan zgoraj. Drugo, datirano 8. oktobra 1449, v nadaljevanju objavljamo prvič.³⁹ Tretje, ki ga je napisal 16. januarja 1451 iz toskanskega mesteca Poggibonsi, v nadaljevanju prav tako objavljamo prvič.⁴⁰

³⁸ Signature: Ms. Picc. II 48/1–3.

³⁹ Doslej je bil objavljen le njegov kratek regest (Kandler 1986).

⁴⁰ Enako je bil doslej objavljen zgolj njegov kratek regest (Kandler 1986).

Obe pismi, njuni *editiones principes*, sta objavljeni na način semidiplomatskega prepisa. To tu pomeni, da sta tipografsko reproducirani z razvezanimi oblikami (brez označevanja okrajšav), s sodobno rabo ločil, brez prikaza posameznih vrstic (tj. s sodobno razvrstitvijo), vendar z ohranjanjem izvirne ortografije in delnimi, primerno označenimi kritičnimi posegi v besedilo.

Aenea Sylvius Piccolomini, *Epistula ad capitulum Tergestinum de Laibaco* (8. 10. 1449)

Eneas, Dei et apostolice sedis gratia episcopus et comes Tergestinus, honorabilibus viris, decano et capitulo Ecclesie nostre Tergestine, devotis nostris dilectis, salutem in Domino!

Honorabiles, devoti dilecti! Multis conquestionibus pulsati sumus, ut vicarium vestrum ex plebe de Wrem amoveamus et alium ibi poni curemus, quia nec bone vite noscitur nec illic potest proficere et cum magno suo vite periculo ibi manet. Nos autem, attendentes illum esse vicarium vestrum, vos duximus avisandos et requirendos, ut illum omnino quamvis perpetuus sit abinde removeatis et in alio loco ponatis, ne nos cogamur per viam criminis sui ipsum amovere. Habeatis impromptu vicarium sancti Udalrici, quem potestis ad locum istius ponere.

Datum Laybaci, VIII die mensis octobris, anno et cetera millesimo quadringentesimo⁴¹ quadragesimo nono.

Tržaški škof Enej se v pismu obrača na svoj stolni kapitelj v zvezi z vikarjem, ki je takrat služboval v kraju Vreme (it. *Auremo*) pri Divači. Škofa so namreč dosegle številne zahteve po odstranitvi vikarja – najverjetneje zaradi njegovega nemoralnega življenja, čeprav točnega razloga iz pisma ne izvemo. Kot piše Piccolomini, naj bi vikar sicer res imel trajni položaj (*perpetuus*), vendar Piccolomini vseeno zahteva, da kapitelj na njegovo mesto nastavi drugega vikarja, in celo zagrozi, da bo moral sicer postopati po pravni poti (*per viam criminis*). Namesto njega priporoča vikarja, ki je dotlej deloval pri svetemu Ulriku v Dolini pri Trstu.

Župnija Vreme, že 1309 izpričana z duhovnikom in 1316 kot *plebs* (Pahor 1962–63, 8; 11), je sicer v srednjem veku sprva nastala kot vikariat, ki je bil iz pražupnije Košana izločen.⁴² Znano je, da so tržaški kanoniki vikariat svete Marije ‚de Auremo‘ 5. julija 1347 podelili Hermanu iz Loža, saj je bil vikariat inkorporiran tržaškemu stolnemu kapitlju (Marsich 1879/80, 264) – vendar natančnejšega podatka o tem, kdo bi sto let pozneje, v času Piccolominija, to službo opravljal, nimamo. Župnija je bila duhovno oskrbovana po zaslugi patronata tržaškega stolnega kapitlja, kar je pomenilo, da je kapitelj župnika izbral in ga predstavil škofu, škof pa ga je potrdil. Tak način, ki ga lahko vidimo na konkretnem primeru zgoraj objavljene pisma, je bil v rabi tudi pozneje, kot pričajo denimo tudi dokumenti s konca 17.

⁴¹ quadringentesimo | quadragingesimo *ms*.

⁴² Höfler trdi, da omembe vremskega vikarja v virih zaradi podrejenosti kapitlju še ne pomenijo, da župnija ni morda celo starejšega nastanka (13./14. stoletje) (Höfler 2022, 182).

stoletja (Höfler 2022, 182).⁴³

Tudi naslednje pismo, ki je tu prav tako objavljeno prvič, hrani tržaška Mesta knjižnica Attilio Hortis (signatura: Ms. Picc. II 48/3). Napisano je z drugačno roko kot Ms. Picc. II 48/1 – najverjetneje gre za v tem primeru za Piccolominijev avtograf, kar dokazuje tudi zabeležba za podpisom (*manu propria*). Kandler (1986) sicer pravi, da je njegov regist tega pisma nastal na podlagi dokumenta iz 18. stoletja (*Da Carta privata del secolo passato*), vendar je na podlagi paleografske analize jasno, da gre za starejši dokument, zelo verjetno sočasen z avtorjevim življenjem – in je tako podatek, da gre za Piccolominijevo lastno roko, najverjetneje pravilen.

Aeneus Sylvius Piccolomini, *Epistula ad capitulum Tergestinum de Podio Bonitii* (16. 1. 1451)

Venerabiles viri amici carissimi!

Commisimus Petro nepoti nostro ut aliqua vobis dicat ex parte nostra circa factum fructuum et redditum ad nos pertinentium. Rogamus vos ei tamquam nobis fidem praeberere velitis et ipsum ad nos votive expeditum remittere. In ea re facietis debitam vestram et nos ad ius ecclesie Tergestine promovendum reddemus proutiores. Alia non occurrerunt.

Valete in Christo!

Datum in Poggiobonitii, die XVI ianuarii 1451.

Eneas, Dei gratia episcopus Senensis. Manu propria.

V tem pismu Enej – sedaj že kot imenovani sienski škof – 16. januarja 1451 tržaški kapitelj obvešča, da je svojemu nečaku Petru,⁴⁴ sinu svoje sestre, zaupal, naj kapitlju poroča o izkupičku in prihodkih, ki mu jih dolguje tržaška Cerkev. Kapitelj prosi, naj njegovemu nečaku izkaže isto zaupanje, kot bi ga izkazal njemu, in naj mu svoje dolgove čim prej poplača, da bi se lahko sam karseda hitro vrnil k reševanju pravnih zadev tržaške Cerkve.

Dejstvo, da je bilo to pismo 16. januarja 1451 poslano iz toskanskega mesteca Poggibonsi, pomembno prispeva h kritični presoji podatka iz Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*, ki se pogosto navaja, da naj bi Enej, ko je izvedel za svoje imenovanje za škofa v Sieni, »zastran tega iz Ljubljane poslal dopis tržaškemu kapitlju, datirano 6. januarja« (Valvasor 1984, 687). V (slovenski) historiografiji se ta podatek nenehno reproducira, in sicer predvsem z namenom poudariti pomen, ki naj bi ga za Piccolominija imela Ljubljana – ker je o svojem imenovanju za škofa v Sieni tržaškemu kapitlju sporočil pisno kar od tam, namesto da bi v Trst odpotoval (Gruden 1908, 37; Žnidaršič-Golec 2011, 12; Dolinar 2019, 22). Niti Valvasor sam

⁴³ Regest z 20. novembra 1631 (Marsich 1885, 361–362); popis škofij iz leta 1666 (Štajerski deželni arhiv); Valvasor v svoji *Slavi vojvodine Kranjske*; vizitacijski protokol tržaškega škofa Giovannija Francesca Mülherja iz leta 1694 (Höfler 2022, 182).

⁴⁴ Kandler – sicer brez navedbe točnega vira – poroča, da je Enejev nečak Peter nastopal tudi v sodni zadevi pred tržaškim civilnim sodiščem: kot toženec v sporu, ki ga je sprožil Elia di Segna. S tožbo proti Eneju naj ne bi uspel zaradi tedanjega privilegija izvetosti iz civilnega sodišča, ki so ga uživali vsi cerkveni uradniki (Kandler 1986).

niti kdo izmed poznejših zgodovinarjev, ki se na njegovo navedbo opirajo, pa žal za to trditev ne ponudi neposrednega vira. Po doslej zbranih podatkih dotičnega pisma ni bilo mogoče najti niti v Piccolominijevi že izdani korespondenci niti med še neobjavljenimi pismi.⁴⁵

Valvasor v splošnem velja za zanesljivega poročevalca, zato bi lahko upravičeno domnevali, da bi ta slavni slovenski polihistor na pismo, njegov osnutek ali pa zgolj na podatek o njem lahko naletel v katerem izmed virov ali arhivov, ki nam danes žal niso več dostopni – denimo v tržaškem kapiteljskem arhivu.⁴⁶ Toda analiza datacij in lokacij Piccolominijeve epistolarne korespondence kaže, da Valvasorjevi trditvi, da se je Enej 6. januarja 1451 nahajal v Ljubljani in od tam pisal v Trst, ni mogoče zanesljivo pritrditi.

Ob koncu leta 1450 se je Piccolomini namreč mudil na diplomatski misiji v Nepalju in Rimu, od koder so ohranjeni nekateri njegovi govori (Cotta-Schönberg 2019, 14). Naslednji podatek o njegovi poti imamo za 12. januar 1451, ko se je med vračanjem proti Trstu ustavil v Sieni, kjer naj bi mu prebivalci pripravili svečan sprejem (Cotta-Schönberg 2019, 14; Zimolo 1986, 19). Le štiri dni za tem, 16. januarja 1451, se je – kot izvemo iz zgoraj objavljenega pisma – nahajal v mestu Poggibonsi, ki je od Siene oddaljeno kakih 30 kilometrov severno. Na podlagi tega se zdi zelo malo verjetno, da bi se 6. januarja nahajal v Ljubljani, hkrati pa pismo nakazuje, da je bil tržaški kapitelj o njegovi izvolitvi za sienskega škofa že obveščen – saj bi sicer v njem za Piccolominijev podpis v tej funkciji verjetno našli kakšno pojasnilo. O virih za Valvasorjevo navedbo lahko zgolj špekuliramo; razlika v datumu je sicer le v eni številki (16. in ne 6. januarja), vendar gre za drugo lokacijo. Na podlagi Piccolominijevega itinerarija pozimi 1450/1451 je tako mogoče z veliko mero gotovosti sklepati, da se je v prvi polovici januarja še vedno mudil v okolici Siene – in je tržaški kapitelj o svojem imenovanju za sienskega škofa obvestil od tam, ne pa iz Ljubljane.

5. Piccolominijeve listine o posvetitvah cerkva: novi viri za kraško ozemlje

Znano je, da je Piccolomini v vlogi tržaškega škofa posvetil vsaj tri cerkve na območju današnje Slovenije: v Predjami, v Dutovljah in v Križu pri Sežani – in sicer, ko se je v škofiji mudil spomladi leta 1450 (Durissini 1998, 132).⁴⁷ Izvirna listina o posvetitvi cerkve Žalostne Matere Božje v Predjami se žal ni ohranila. O letu njene posvetitve izvemo iz vizitacijskega poročila tržaškega škofa Millerja iz leta 1694,⁴⁸

⁴⁵ Gl. omembe in izdaji v pričujočem članku.

⁴⁶ Ta je na žalost že leta 1468 doživel veliko uničenje (Conti 1862, 16).

⁴⁷ Poleg tega je v Trstu je posvetil tudi kapelo svetega Martina v samostanu benediktink. Listina je datirana 7. januarja 1449 (Conti 1862, 15). Za nekaj splošnih premislekov o bogoslužju gl. Krajnc 2022.

⁴⁸ V dnevniku najdemo tudi navedbo, da je Piccolomini leta 1450 posvetil stranska oltarja v cerkvi svetega Nikolaja v vasi Avber (Durissini 1998, 132). Posvetitev predjamske cerkve Szombathely uvršča v pomlad oz. začetek poletja 1450 (Szombathely 1965, 38).

hkrati pa se je v vatikanskem arhivu ohranil regest zaprosila in bule, s katero je pozneje – že kot papež Pij II. – obiskovalcem in dobrotnikom te cerkve v Predjami 22. septembra 1462 določil posebne odpustke; to besedilo prvič v celoti objavljamo v nadaljevanju.

Ohranili sta se tudi izvirni pergamentni listini o posvetitvah cerkva v Dutovljah in Križu, ki sta danes shranjeni v arhivu tomajskega župnišča. Za razliko od številnih listin, povezanih z nastankom ljubljanske škofije, sta obe v slovenski historiografiji komaj kdaj omenjeni (Sulčič 2009): medtem ko je bila dutovska listina zadnjič objavljena sredi 19. stoletja v Kandlerjevem diplomatariju, posvetilna listina za cerkev v Križu sploh še ni bila objavljena.⁴⁹ V nadaljevanju tako objavljamo njen prvi prepis in strnjen komentar vsebine. Zaradi njune sorodnosti zatem sledi še obravnava dutovske listine, posebej v luči nekaterih nedoslednosti, ki se v zvezi z njo pojavljajo v sekundarni literaturi.

5.1 Listina o posvetitvi cerkve v Križu

Cerkev svetega Križa v Križu je že od nekdaj spadala pod župnijo Tomaj. Kapelica je na tem mestu v vasi (lat. Crux, it. Croce, nem. Kreuz) stala že v enajstem stoletju, nato pa so tam v času že omenjenega tomajskega župnika Antonia De Goppa sezidali cerkev, ki jo je Piccolomini posvetil na praznik najdenja svetega Križa (3. maja 1450).

Listina o posvetitvi je napisana na pergamentu, ki v dolžino meri 38,4 cm in v višino 16,3 cm. Spodnji rob listine je upognjen in prešit s platnenim trakom, na katerem je pritrjena okrogla ploščica, na njej pa je v rdeč pečatni vosek vtisnjen Piccolominijev škofovski grb. Na zadnji strani je sodoben pripis z datumom. Besedilo je zapisano v petnajstih vrsticah, in sicer v pozni gotski bastardi z nekaterimi humanističnimi elementi. Škofovo ime, s katerim se začenja *salutatio* na začetku listine, se kot v posnemanju iluminirane inicialne začetka z gotsko kapitelko ‚E‘ in nadaljuje s humanističnimi kapitelkami: ‚-NEAS‘. Za začetke stavkov so uporabljene verzalke, ki izhajajo tako iz gotice (npr. t, d) kot iz humanistične pisave (e, n). Listina je zlasti na pregibu levo od sredine precej poškodovana, na nekaterih mestih je – morda kot posledica plesni – celo natrgana, zaradi česar je tam besedilo težje berljivo. Rekonstruirane besede oz. njihovi deli so označeni z oglatimi oklepaji (npr. e[ccle]sia) – kjer pa besedila ni bilo mogoče rekonstruirati, je med oglatimi oklepaji tropičje ([...]).

Eneas, Dei et apostolice⁵⁰ sedis gratia episcopus et comes Tergestinus, universis et singulis Christi fidelibus salutem in Domino sempiternam.

Sanctorum meritis inclita gaudia fideles Christi assequi minime dubitamus,

⁴⁹ Listino se je v svoji neobjavljeni rokopisni zgodovine župnije Tomaj trudil prepisati in opisati tomajski župnik Albin Kjuder: »Dokument je težko čitljiv in na nekaj mestih pokvarjen, ves v kraticah. Razen par primerov, je točno zapisan. Podpisa nima, ima pa, kot prej rečeno, škofov pečat. Čisto podoben pergament je bil isto leto izdan od tega škofa ob posvečenju dutovske cerkve. Zgodovinar Kandler, ki mu je bil izdan v pregled, ga je označil za brezhibno avtentičnega. Pergament posvečenja kriške cerkve je čakal svojega prepisa... 507 let!« (Kjuder 1957, 1207–1209)

⁵⁰ apostolice | appostolice ms.

qui eorum patrocinia pro congrue devotionis obsequia promerentur illumque venerantur in ipsis, quorum gloria ipse est et retributio meritorum. Nos igitur ad assequenda dicta gaudia causam dare fidelibus cupientes. Expleta dedicatione et seu consecratione ecclesie cum duobus altaribus in eadem positis in villa sancte Crucis diocesis nostre Tergestine sub plebe Tomai quam die tertio mensis maii anni infrascripti nostris manibus consecravimus sub titulo et vocabulo sancte Crucis. E[ccle]sia cuius altari maiori infrascriptas inposuimus reliquias videlicet sanctorum Andree, Iacobi, Philippi, Antoni abbatis, Petri, Hermacora et Fortunati, undecim millia virginum, Christofori, Marie Magdalene et alie reliquie antike quorum nomina propter antiquitatem ignoramus. In alio vero altari eadem ecclesie [...] a sinistris [sub titulo et ad honorem] sancte Marie virginis consecrato imposuimos reliquias sancti Zenonis, sanctarum Catarine et Elene. Et cuius ecclesie et altarium dedicationis die celebrari iussimus dominica prima post apostoli et Philippi et Iacobi martiri⁵¹ intervenientibus humilibus precibus venerabilis viri presbyteri Matie de Laibacho ad praesentis vicarii dictae plebis Tomai. Omnibus hoc penitentibus et confessis qui [de]votionis et reverentie eam dictam Ecclesiam Sancte Crucis visitaverint et eisdem vel eius fabrice manus porrexerint adiutrices in [singulis] festivitatibus infrascriptis videlicet nativitatis Domini, circumcisionis, epiphanie resurrectionis, ascensionis, pentecostis, Trinitatis, institutionisque sacratissimi corporis Domini nostri Iesu Christi. Nec non anuntiationis et assumptionis beate Marie virginis et in festis omnium apostolorum et gloriosi martiri beati Iusti patroni nostri et in festo dedicationis ipsius ecclesie. De omnipotentis Dei misericordia eiusque virginis Matris Marie et beatorum apostolorum eius Petri et Pauli nec non sanctorum martirum Iusti, sancti Servati, Lazaris, Apollinaris et Sergii patronorum et protectorum nostrorum meritis et auctoritate confisi quadraginta dies de iniunctis eis peniten[tis] auctoritate nostra ordinaria misericorditer in domino relapsamus. In quorum omnium fidem et testimonium praesentes nostras literas sigilla soliti curie nostre episcopalis iussimus appensione muniri.

Actum et datum in nostro episcopali palatio Tergesti die et loco suprascriptis.

Anno domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo, indictione terciadecima, pontificatus⁵² vero sanctissimi patris et domini nostri domini Nicolai divina providentia pape quinti anno quarto.

Po ustaljenih začetnih formulah (salutacija, arenga) je v listini navedeno, da je škof 3. maja leta 1450 posvetil cerkev v Križu (*in Villa Sancte Crucis diocesis nostrae Tergestine sub plebe Tomai*), ki pripada tomajski župniji in tržaški škofiji. V njej naj bi se nahajala dva oltarja, v katera je škof vložil relikvije, in sicer v glavni oltar re-

⁵¹ Na tem mestu (*dominica prima post apostoli et Philippi et Iacobi Martiri*) je bilo besedilo očitno precej poškodovano oz. skorajda izbrisano, a zdi se, kot da je druga roka – verjetno zato, ker gre za pomembno mesto – zapovedani praznik posvetitve cerkve zapisala ponovno.

⁵² pontificatus | pontificatus *ms.*

likvije svetnikov Andreja, Jakoba, Filipa, Antona Puščavnika, Mohorja in Fortunata, enajst tisoč devic,⁵³ Krištofa, Marije Magdalene in še nekatere druge relikvije, katerih imena zaradi njihove starosti niso znana. V stranski oltar cerkve, ki ga je posvetil Devici Mariji, je vložil relikvije svetega Zenona ter svete Katarine in Helene. Spovedanim vernikom, ki bi na praznike Gospodovega rojstva, obrezovanja, razglašenja, velike noči, vnebohoda, binkošti, Svete Trojice, svetega Rešnjega telesa in krvi, obiskovanja Device Marije, Marijinega vnebovzetja, apostolov Filipa in Jakoba (1. maj), svetega Justa in na praznik posvečenja te cerkve cerkev obiskali in zanj prispevali, je škof podelil štirideset dni odpustka. Na prošnjo tedanjega tomajskega župnika Matije iz Ljubljane (*Matia de Laibacho*) – ki zaenkrat ostaja neznana osebnost – je škof Enej določil, naj se kot obletnica posvetitve cerkve slovesno obhaja prva nedelja po prazniku apostolov Filipa in Jakoba. Listina žal ni datirana, četudi besedilo namiguje, da bi moral biti datum zapisan zgoraj (*Actum et datum in nostro episcopali palatio Tergesti die et loco suprascriptis*).

5.2 Listina o posvetitvi cerkve v Dutovljah

V vasi Dutovlje naj bi v srednjem veku obstajal vikariat pod patronatom goriških grofov, a o njem ni znanega prav veliko (Höfler 2016). V vasi naj bi med 1119 in 1312 deloval viteški red templjarjev, ki je imel ob cerkvi samostan. Srednjeveška cerkev je bila večkrat prezidana, sicer pa je spadala pod župnijo Tomaj. Na Piccolominijevo posvetitev leta 1450 spominja njegov doprski kip na desni strani ob vhodu, v cerkvi pa je ohranjena tudi freska, na kateri sta upodobljena Piccolomini in Friderik III. (Sulčič 2009, 6).

Listina o posvetitvi v dolžino meri 32,3 in v višino 20,5 cm. Na pregibih je rahlo poškodovana, vendar je besedilo kljub temu mogoče v celoti razbrati. Nekdanji znameniti tomajski župnik in zgodovinar Albin Kjuder v svojem dnevniku navaja, da je bila listina v pregled poslana prav slavnemu Pietru Kandlerju, ki naj bi potrdil njeno avtentičnost (Kjuder 1953/54, 55). Tudi ta listina je na spodnjem robu upognjena in prešita s platnenim trakom, na katerem je nekoč visel podoben pečat kot na kriški listini.⁵⁴ Paleografske značilnosti njene pisave so enake kot pri kriški listini, dolga pa je sedemnajst vrstic. Na zadnji strani nima zapisov. Njen prepis je narejen po enakem sistemu kot prepis kriške listine.

Eneas, Dei et apostolice⁵⁵ sedis gratia episcopus et comes Tergestinus, universis et singulis Christi fidelibus salutem in Domino sempiternam.

Sanctorum meritis inclita gaudia fideles Christi asserui minime dubitamus, qui eorum patrocinio pro congrue devotionis obsequio promerentur illumque veneratur in ipsis, quorum gloria ipse est et retributio meritorum. Nos igitur ad assequenda dicta gaudia causam dare fidelibus cupientes.

⁵³ Enajst tisoč devic najverjetneje zaznamuje sv. Uršulo in njene spremljevalke, s katerimi naj bi po srednjeveških legendah iz Kölna romala v Rim, na poti nazaj pa naj bi jih vse skupaj pokončali Huni.

⁵⁴ Tako je navedeno tudi v listini sami: *has scribi nostrequae curie episcopalis sigilli soliti appensione [muni] ri iussimus*.

⁵⁵ apostolice | apostolice ms.

Expleta dedicatione et seu consecratione ecclesiae cum tribus altaribus in eadem positis in villa Dotoian alias Ditaendorf, diocesis nostre Tergestine et sub plebe Tomai, quam pridie cum altare maiori eiusdem propriis manibus consecravimus sub titulo et ad honorem sancti Georgii martiris et in quo altari imposuimus reliquias sanctorum Iacobi apostoli, Christophori, Gregorii, Barbare, Laurentii et alias antiquas reliquias quorum nomina ignoramus, et cum uno altari a dextris in eadem sub titulo et ad honorem sancti Urbani pape in quo imposuimus reliquias sanctarum, undecim milia virginum, sanctorum Stephani prothomartiris, Antoni abbatis et Marie Magdalene, ac et cum alio altari a sinistris in eadem [ecclesia] sub titulo et [ad honorem] sanctorum Achatii et sociorum eius in quo imposuimus reliquias sanctorum Jacobi et Philippi, Antonii abbatis, Christophori et Marie Magdalene, et cuius ecclesie et altarium dedicationis die celebrari iussimus prima dominica post festum corporis Christi. Omnibus et singulis vere penitentibus et confessis qui devotionis et reverentie causa eam [sanctam] ecclesiam et altaria visitaverint ac eisdem manus porrexerint adiutrices [singulis] festivitibus infrascriptis videlicet nativitatis Domini, circumcisionis, epiphanie, resurrectionis, ascensionis, pentecostes, Trinitatis, Corporis Christi, item in singulis festivitibus beate Marie virginis, sancti Iohannis Baptiste et omnium Apostolorum nec non beatorum martyrum Hermacora, Fortunati et Iusti, sanctorum quoque doctorum Augustini, Gregorii, Ambrosii et Ieronimi et in die dedicationis eiusdem ecclesiae de omnipotentis Dei misericordia omniumque sanctorum eius auctoritate confisi, quadraginta dies de iniunctis eis penitentiis in domino misericorditer relapsamus in quorum omnium fidem presentes has scribi nostreque curie episcopalis sigilli soliti appensione [muni]ri iussimus.⁵⁶

Datum in nostro episcopali palatio die decimonono mensis iulii, millesimo quadringentesimo quinquagesimo, indictione tertia [dec]ima.

Vsebina te listine je podobna kriški, njeni *salutatio* in arenga se ujemata dobesedno. Navedeno je, da je škof dan prej (*pridie*) posvetil dotično cerkev s tremi oltarji v Dutovljah, ki spada pod tomajsko župnijo in je del tržaške škofije (*in villa Dotoian alias Ditaendorf, diocesis nostre Tergestine et sub plebe Tomai*). Glavni oltar je posvetil na čast svetega Jurija in vanj vložil relikvije svetih Jakoba, Krištofa, Gregorja, Barbare, Lovrenca in nekatere druge stare relikvije. Desni oltar je posvetil na čast papeža Urbana in vanj vstavil relikvije enajst tisoč devic, prvega mučenca svetega Štefana, svetih Antona Puščavnika in Marije Magdalene. Levi oltar je posvetil na čast svetega Ahaca in njegovih tovarišev ter vanj vstavil relikvije svetih Jakoba, Filipa, Antona Puščavnika, Krištofa in Marije Magdalene. Vernikom, ki bi na praznike Gospodovega rojstva, obrezovanja, razglašanja, velike noči, vnebohoda, binkošti, Svete Trojice, na praznik svetega Rešnjega telesa in krvi, na posamezne Marijine praznike, na praznike svetega Janeza Krstnika, vseh apostolov in svetih mučencev Mohorja, Fortunata in Justa, pa tudi svetih Avgušтина, Gregorja, Ambrozija in Hieronima

⁵⁶ iussimus *suprascr. ms.*

ter na praznik posvečenja cerkve, cerkev obiskali in prispevali za njene oltarje, je škof podelil štirideset dni odpustka. Kot praznik obletnice posvetitve cerkve je škof Enej določil prvo nedeljo po prazniku svetega Rešnjega telesa in krvi.

V nasprotju s kriško listino je ta listina datirana, in sicer 19. julija leta 1450. A prav datacija pri tej listini postavlja posebno vprašanje. Kandler pri svoji objavi v *Codice diplomatico Istriano* kot datum nastanka listine navaja 13. julij, datum, ki je bil odtlej večinoma navajan v sekundarni literaturi oz. je povzročil, da je navedba datuma posvetitve cerkve 12. julij (Höfler 2016, 133). Presenetljivo zvesto temu pisatelj Rebula v romanu *Zeleno izgnanstvo* posvetitev cerkve v Dutovljah slikovito opisuje kot dogodek, ki naj bi se, zanimivo, zgodil 12. julija, torej na *pridie* 13. julija – datuma, ki je zapisan v vsej sekundarni literaturi, do katere je imel Rebula v času pisanja dostop (Rebula 1981, 410). A od kod vendar ta datum, ko je v listini jasno zapisan datum: »die *decimonono* mensis iulii«? Čeprav bi besedico *pridie* jemali v njenem najširšem pomenu, torej tudi kot ‚nedavno‘, še vedno ne bi mogli pojasniti, zakaj naj bi se v historiografiji uveljavil prav datum 13. julija. Vprašanje je še toliko bolj zanimivo, ker bi se Piccolomini 18. ali 19. julija le stežka nahajal na Krasu, saj njegova korespondenca kaže, da je bil v tem času v resnici na Frideikovem dvoru. Ohranjeno je njegovo pismo z Dunajskega Novega mesta, ki je datirano 16. julija 1450 (Volkan 1912, 160). Seveda pa ni nujno, da bi bil Piccolomini ob izdaji listine tudi fizično prisoten.

Na to vprašanje v tem trenutku žal še ni mogoče zadovoljivo odgovoriti: morda se je v historiografiji kot datum posvetitve skladno z datacijo listine najprej uveljavil 18. julij, pozneje pa je med prepisovanjem prišlo do napake in se je zaradi podobnosti številka ‚8‘ spremenila v ‚3‘. Vsekakor pa je treba nujno razlikovati med zapisom datuma nastanka listine in datumom posvetitve cerkve. Vse to kaže, da obravnavane listine še zdaleč niso bile deležne dovolj znanstvene pozornosti – in da skrivajo še marsikatero zanimivost, ki bo morda spodbudila nadaljnje raziskave.

5.3 Papeška bula o podelitvi odpustkov cerkvi v Predjami

Medtem ko se listina tržaškega škofa Eneja o posvetitvi cerkve Žalostne Matere Božje v Predjami žal ni ohranila (najverjetneje iz leta 1450), se je v vatikanskem arhivu ohranil rokopisni regest bule, s katero je papež Pij II. obiskovalcem in dobrotnikom te cerkve 22. septembra 1462 podelil posebne odpustke (RV 506, fol. 311r–v; *olim* Reg. An. V. Tom. 39).⁵⁷ Njen izvirnik je najverjetneje izgubljen. Odlomek iz regesta je prvič objavil že Theiner (1863, 464; št. DCLV), enak odlomek je ponatisnil Kandler (1986), a še nikdar ni bilo natisnjeno v celotni obliki. V nadaljevanju je sedaj prvič objavljeno v celoti, torej tudi z arengami, ki so jih prejšnji uredniki izpuščali. Določene fraze, ki so tudi v regestu izpuščene oz. okrajšane, so v tej izdaji rekonstruirane oz. dopolnjene.

⁵⁷ Höfler (2022, 159) navaja, da je bila 22. septembra 1462 na papeško kurijo vložena prošnja za podelitev odpustkov predjamski cerkvi, medtem ko naj bi bila Pijeva bula izdana 20. oktobra istega leta. Kot vir za podatke o domnevni prošnji Höfler navaja *Repertorium Germanicum* (Brosius in Scheschewitz 1993, 169; VIII, št. 1178), vendar tam v resnici najdemo zgolj zapis o buli podelitve odpustkov, ki je datirana 22. septembra. O prošnji za odpustke ni bilo mogoče najti nobene sledi.

Pius episcopus, servus servorum Dei,⁵⁸ universis christifidelibus presentes litteras inspecturis salutem et apostolicam benedictionem.⁵⁹

Dum preclsa meritorum insignia, quibus regina celorum, virgo Dei genitrix gloriosa, sedibus prelata sidereis quasi stella matutina prerutilat,⁶⁰ devote considerationis indagine perscrutamur; dum etiam infra pectoris archana revolvimus, quod⁶¹ ipsa utpote mater misericordie, mater gratie et pietatis amica, humani generis consolatrix, pro salute fidelium, qui peccatorum onere pregravantur, sedula oratrix ad regem, quem genuit, intercedit; dignum, quin imo debitum arbitramur, ut ecclesias in sui et aliorum sanctorum honorem dedicatos gratiose remissionum prosequamur impendiis et indulgentiarum muneribus honoremus.

Cupientes igitur, ut ecclesia beate Marie sita prope Castrum Foraminis Tergestine diocesis, quam nos, dum in minoribus constituti ecclesie Tergestine prefate preessemus, consecravimus, et ad quam populi et habitatores illarum partium magnum gerunt devotionis affectum, congruis honoribus frequentetur et manuteneatur, et ut ipsi christifidelibus eo libentius devotionis causa confluant ad eandem, quo ex hoc ibidem dono celestis gratie uberius conspexerint se refectos, de omnipotentis Dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in dedicatione ipsius ecclesie et in festo assumptionis beate Virginis Marie, ac in secunda die post festum penthecostes, singulis festivitatibus a primis vespere usque ad secundas vespere ecclesiam ipsam devote visitaverint annuatim, et ad ipsius ecclesie reparationem et manutentionem manus porrexerint adiutrices, quinque annos et totidem quadragenas de iniunctis eis penitentiis misericorditer in Domino relaxamus, presentibus perpetuis futuris temporibus duraturis.

Datum Pientie, anno incarnationis Dominice millesimo quadringentesimo sexagesimo secundo, decimo kalendas octobris, pontificatus nostri anno quinto.

Papež Pij II. v listini razglašča, da želi cerkvi svete Marije, ki leži blizu Predjamškega gradu v tržaški škofiji in jo je sam posvetil, ko je bil še tržaški škof, podeliti posebne časti, saj naj bi ji prebivalci tistih krajev izkazovali izredno pobožnost. Za napredek njihovega duhovnega življenja in dušnega blaga torej podeljuje odpustke vsem, ki bi jo spovedani obiskali na praznik njene posvetitve, na praznik Marijinega Vnebovzetja in na drugi dan po binkoštih. Bulo je izdal 22. septembra 1462 v domači Pienzi, le slabi dve leti pred svojo smrtjo.

⁵⁸ episcopus servus servorum Dei | etc. *ms.*

⁵⁹ et apostolicam benedictionem | etc. *ms.*

⁶⁰ prerutilat | prerutilant *ms.*

⁶¹ quod | quo *ms.*

6. Sklep

Na podlagi zbranega in v nekaterih primerih prvič objavljenega gradiva je mogoče podrobneje spoznati Piccolominijevo delovanje v vlogi tržaškega škofa sredi 15. stoletja. Obravnavana pisma prikazujejo Piccolominijeve posege v cerkveno življenje na današnjem slovenskem ozemlju, zlasti na Krasu, in tako ponujajo prvovrsten vpogled v njegovo konkretno delovanje kot pastir tržaške Cerkve. Čeprav je znotraj meja svoje škofije skupno preživel le nekaj poletnih mesecev, predstavljeni dokumenti kažejo, da je bil kot škof aktiven in je pomembno posredoval pri urejanju razmer v času, polnem sporov med akvilejskim patriarhatom in cesarsko oblastjo ter polemik med fevdalnimi gospodi (npr. grofi Walsee), ki so se trudili pridobiti si patronate na župnijah, ležečih na območju njihove svetne oblasti, in tržaškim kapitljem. Piccolominijevo vlogo pri tem in nasploh širši oris dogajanja, vezanega na prizadevanja grofov Walsee, bi bilo treba na novo raziskati in vključiti še nekatere pri Kandlerju manjkajoče dokumente ter tako to epizodo osveženo osvetliti.

Piccolominijevo pismo iz tržaške Mestne knjižnice Attilio Hortis postavlja nekatere ustaljene historiografske zapise, natančneje Valvasorjevo omembo Piccolominijevega pisma iz Ljubljane z dne 6. januarja 1451, pod vprašaj. To kaže na nujno po razširitvi raziskav o njegovi povezanosti z našim prostorom izven njegovih meja, hkrati pa potrebo po prevetritvi nekaterih nepreverjenih trditev starejšega zgodovinopisja.

Podobno nakazujejo diplomatski prepisi listin o posvetitvah kraških cerkva, katerih datacije v sedanjih omembah niso vedno pravilne. Hkrati prepisi prinašajo prvo sodobno izdajo besedila dveh pomembnih listin, kar ima pomen za področje tako cerkvene kot umetnostne zgodovine, filologije itd. Listini o posvetitvah kažejo, da je bil Enej kot tržaški škof v svojem obdobju priča bogatemu razcvetu cerkvenega življenja. Poleg vikariatov in župnij so se v 14. in 15. stoletju v veliki meri ustanovljale tudi številne kapelanije za dušno pastirstvo na določenem območju, tudi t. i. zaobljubne kapelanije, ki so jih ustanovljali plemiči in lokalno prebivalstvo.

Viri, ki poročajo o sledih, ki jih je na območju današnje Slovenije pustilo delovanje Eneja Silvija Piccolominija na mestu tržaškega škofa, ga kažejo kot aktivnega in zavzetega pastirja: kljub daljšim odsotnostim zaradi diplomatskih misij po Evropi namreč v svoji škofiji ni zgolj pobiral dohodkov, temveč je spoznal njeno celotno ozemlje in vanj aktivno posegal. Na njegovo povezanost s tem ozemljem kaže tudi odlomek iz pisma škofovskemu nasledniku v Trstu, Antoniju De Goppu, ki mu je 3. novembra 1453 pisal: »Ko bom v kratkem spet potoval proti domu, bom po vsej verjetnosti prišel k vam na poti mimo Trsta, da spet vidim Cerkev, ki sem ji nekoč načeloval in ki jo bom imel, dokler bom živ, vedno rad.« (Wolkan 1918, 347–348) Lahko si torej predstavljamo, da je tržaška škofija, ki je takrat v veliki meri obsegala tudi slovenski živelj, kot prvi kraj pastoralnega delovanja zanj ostala na posebnem mestu, tudi ko se je kot Pij II. – *Aeneam rejicite, Pium recipite!* – povzpел na Petrovo stolico v Rimu.

Kratice

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana.

Ms. Picc. II 48/1–3 – Biblioteca civica Attilio Hortis.

RV 506 – Archivio apostolico Vaticano, Registra Vaticana 506.

ŽAT – Župnijski arhiv Tomaj.

Reference

Arhivski viri

Archivio apostolico Vaticano, Registra Vaticana 506.

Biblioteca civica Attilio Hortis, Trst, tri rokopisna pisma Eneja Silvija Piccolominija tržaškemu kapitlju.

Župnijski arhiv Tomaj, Zbirka listin, listina o posvečitvi cerkve v Križu.

–, Zbirka listin, listina o posvečitvi cerkve v Dutovljah.

Izdaje virov

Brosius, Dieter, in Ulrich Scheschewitz, ur. 1993. *Repertorium Germanicum: Verzeichnis der in den Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien*. Zv. 8/1. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Cotta-Schönberg, Michael von, ur. 2019. *Collected Orations of Enea Silvio Piccolomini*. Zv. 4, *Orations 14-20 (1450-1452)*. Scholars Press. <https://hal.science/hal-01588891> (accessed 14. 12. 2023).

–. 2022. *Collected Letters of Enea Silvio Piccolomini*. Scholars Press. <https://hal.science/hal-03928326> (accessed 14. 12. 2023).

Kandler, Pietro, ur. 1986. *Codice diplomatica istriano*. 2. izdaja. Trst: Riva.

Theiner, Augustinus, ur. 1863. *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*. Zv. 1. Rim: Typis Vaticanis.

Wolkan, Rudolf, ur. 1909–1918. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*. 3 zv. Dunaj: Hölder.

Druge reference

Bogataj, Jan Dominik, in Anja Božič, ur. 2024. Enej Silvij Piccolomini – Pij II., Zgodnji humanistični spisi in zapisi o slovenskem ozemlju. Celje: Celjska Mohorjeva družba (v pripravi).

Cenčič, Mira. 2007. Enej Silvij Piccolomini in Antonio de Goppo v sporu z Devinci ali spor med devinskimi grofi in tržaško škofijo. *Mladika* 51, št. 2–3:21–23.

Conti, Stefano de. 1862. *Documenti raccolti e pubblicati in occasione di collocazione di busti Enei sulla facciata del Duomo di Trieste*. Trst: Lloyd Austriaco.

Dolinar, France Martin. 2019. 'Odličnejše mesto' Ljubljana in njen prvi škof Sigismud Lamberg (*1420, škof 1463–1488). V: Katra Mek, ur. *Odlično mesto Ljubljana in njen prvi škof Sigismud Lamberg (1420–1488)*, 11–38. Ljubljana: Narodna galerija.

–. 2021. Če bom kdaj postal papež, te bom imenoval za škofa. *SLO: časi, kraji, ljudje* 32:12–17.

Durissini, Daniela, ur. 1998. *Diario di un viaggiatore del 1600 in Istria e Carniola (L'Idée dell'Hericoche ationi nel suo Primiero anno del Ves-covato di Monsignor Illustrissimo e Reverendissimo Giovanni Francesco Miller)*. Monfalcone: Edizioni della Laguna.

Forner, Fabio. 2005. Enea Silvio Piccolomini e la congiura contro Ulrich von Cilli. V: Fabio Forner, Carla Maria Monti, Paul Gerhard Schmidt, ur. *Margarita amicorum: Studi di cultura europea per Agostino Sottili*. Zv. 1, 351–376. Milano: Vita e Pensiero.

Grafenauer, Bogo. 1950. *Viri za ustoličevanje koroških vojvod: pregled in pretres virov*. Ljubljana: DZS.

Gruden, Josip. 1908. *Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*. Ljubljana: Leonova družba.

Höfler, Janez. 2016. *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: k razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik.

–. 2022. *Historična topografija predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Hortis, Attilio. 1877. *Documenti risguardanti la storia di Trieste e dei Walsee*. Trst: Tipografia di Lodovico Herrmanstorfer.

Kjuder, Albin. 1953/54. Tomaj: zgodovinska zrna. 1. knjiga. Rokopis. Hrani Župnija Tomaj.

–. 1957. Tomaj: zgodovinska zrna. 5. knjiga. Rokopis. Hrani Župnija Tomaj.

- Krajnc, Slavko.** 2022. Človek je obredno-dialoško bitje in bitje praznovanja. *Bogoslovni vestnik* 82, št. 4:781–798.
- Marsich, Don Angelo.** 1879/80. Regesto delle pergamene conservate nell'Archivio del reverendissimo Capitolo della Cattedrale di Trieste (Cont.). *Archeografo triestino* 6:260–267.
- — —. 1885. Regesto delle pergamene conservate nell'Archivio del reverendissimo Capitolo della Cattedrale di Trieste (Cont. e fine). *Archeografo triestino* 11:360–373.
- Mitchell, Rosamund Joyceline.** 1962. *The Laurels and the Tiara: Pope Pius II 1458–1464*. London: Harvill Press.
- Mlinar, Janez.** 2005. *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete UL.
- Nared, Andrej.** 2021. »Der brief ist nicht aus-ganngen«: Razmišljanja o(b) zlati buli, ki je Kranjci niso dobili. *Zgodovinski časopis* 75, št. 3–4:342–389.
- Pahor, Samo.** 1962–1963. L'ordinamento territoriale del vescovato di Trieste. Diplomska naloga. Univesità degli Studi di Trieste.
- Rebula, Alojz.** 1981. *Zeleno izgnanstvo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Simoniti, Primož.** 1979. *Humanizem na Sloven-skem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Sulčič, Branka.** 2009. Piccolomini in naši kraji. *Mladika* 53, št. 1–8.
- Szombathely, Marino.** 1965. *Pio II e Trieste*. Trst: Il Comitato cittadino per le onoranze a Pio II.
- Šček, Jernej.** 2021. Piccolominijevo „Pismo Mehmedu“ in krščanska *lectio* civilnega humanizma. *Res novae* 6, št. 1:129–174.
- Škrubej, Katja.** 2010. La province de Carinthie d'après E. S. Piccolomini, De Europa, 1458/1490: locus, populus, imperium dans une perspective diachronique. V: Eric Gojoso in Arnaud Vergne, ur. *La province: circonscrire et administrer le territoire de la République romaine à nos jours*, 97–153. Pariz: LGDJ.
- Štih, Peter.** 2005. O modernem (ne)razumevanju in (ne)poznavanju stare zgodovine na primeru ustoličevanja koroških vojvod. V: Dušan Nečak, ur. *Stiploškov zbornik*, 33–42. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete UL.
- — —. 2012. Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami: problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih. *Zgodovinski časopis* 66, št. 3–4:306–343.
- Voigt, Georg.** 1856–1863. *Enea Silvio de' Piccolomini, als Papst Pius der Zweite, und sein Zeitalter*. 3 zv. Berlin: Reimer.
- Zimolo, Giulio.** 1986. *Le vite di Pio II*. Bologna: Zanichelli.
- Žnidaršič Golec, Lilijana.** 2011. Vzroki in okoliščine ustanovitve ljubljanske škofije ter oblikovanje njenega ozemlja. V: France M. Dolinar, ur. *Ljubljanska škofija: 550 let*, 7–26. Ljubljana: Nadškofija Ljubljana.